

ПРО СТАРШОГО ТОВАРИША

Говорити чи писати про Юрія Юрійовича Кондуфора мені, здавалося б, просто. Доля не раз зводила нас. У пам'яті залишились численні яскраві враження від зустрічей з непересічною особистістю, великим вченим, цікавою у багатьох відношеннях людиною. З іншого боку, згадувати про нього непросто. Попри його незмінно добре ставлення до мене, ми ніколи не були близькими людьми, чи ж то друзями. Гадаю, що це природно.

Нас розділяла істотна вікова дистанція, велика різниця у життєвому досвіді. Весь час існували якісь внутрішні перестороги, передусім психологічного плану, які не дозволяли мені порушувати незриму відстань, що, водночас, надавала, як мені здається, нашому спілкуванню особливої значущості і ваги.

Вперше я почув про Юрія Юрійовича і побачив його у 1967 чи 1968 році. Я був студентом третього курсу історичного факультету Київського університету. Як секретар комсомольського бюро факультету, я за порядком, що тоді існував, мав представляти комсомольську організацію у вченій раді факультету, а відтак мав право голосу і повинен був голосувати при ухваленні рішень. Природно, керівництво ради турбувалось, щоб при розв'язанні кадрових питань “буква” порядку витримувалась особливо строго. Самолюбство ж ще зовсім недосвідченого юнака, навіть тішило, що він опускає в урну і свій бюлетень поряд з визнаними дослідниками, заслуженими викладачами, а голос враховується при остаточному рішенні. Тому на засідання (вони були нечастими) приходив з почуттям відповідальності і, навіть, якоїсь внутрішньої схвилюваності, зосередженості.

Цього ж разу ситуація з самого початку набула додаткового напруження. Мене попереджали про необхідність обов'язкової явки на засідання ради факультету один за одним кілька чоловік (чого до того ніколи не було) – декан, його заступник, секретар ради, члени партійного бюро. І кожен говорив, що сьогодні буде дуже відповідальне голосування при обранні на посаду завідуючого новостворюваною кафедрою СРСР радянського періоду Юрія Юрійовича Кондуфора. Хто він такий, я, звісно, не знав, я запитати не наважувався. Однак нетрадиційність атмосфери відчув, що додавало інтересу.

Ще з більшим зацікавленням спостерігав, коли на засідання ради прийшов ректор університету академік І.Швець і досить детально, навіть з дещо незвичайною теплотою (так мені, принаймні, здалося) характеризував кандидатуру Ю.Кондуфора як відомого вченого і організатора науки, якому “по плечу” і не такі посади, як запропонована нині. Заданий тон підтримали й дуже авторитетні для мене професори факультету. Одним словом, я зрозумів, що розглядається не рядове питання, а особистість, про яку йдеться – особлива.

Зароджена тоді повага до Ю.Кондуфора зростала, зміцнювалася в міру спостережень за його поведінкою, що завжди виділяла його на фоні загалом досить поважного, шанованого колективу солідних вчених і педагогів. Студенти ж (народ як відомо, дуже критичний і категоричний щодо своїх вчителів) виділяли лекції професора Кондуфора за глибину і нестандартність підходів до висвітлюваних проблем, образність, афористичність викладу, сміливість

міркувань. І хоч я тих лекцій не слухав (спеціалізувався по іншій кафедрі), дедалі переконувався у спілкуванні з однокашниками, що то не поодинокі суб'єктивні оцінки, а загальне враження...

Коли в 1973 році я захищав кандидатську дисертацію, Юрій Юрійович взяв участь у її обговоренні (як було прийнято говорити – виступив неофіційним опонентом). Ситуація виявилася непростою. Тоді вирували пристрасті навколо оцінки сутності, характеру національно-визвольного руху у 1917-1920 роках, визначення ставлення до нього різних політичних сил. Дискусії виходили за межі наукового поля, набували ідейно-політичного смислу і з цього погляду були зовсім не безпечними.

З одного боку, мати предметом дослідження об'єктивно цікаву проблему, до якої прикуто суспільну увагу, для науковця-початківця дуже привабливо, з іншого – в той час це був чималий ризик. Як виявилось на засіданні спеціалізованої Ради, деякі її члени, м'яко говорячи, без ентузіазму сприймали сміливість (радіше – безпечність) молодого автора, його прагнення підійти до проблеми не через призму уже апробованих офіційних схем, а з власних, можливо – й не бездоганних позицій. Їх скепсис міг негативно вплинути на результати голосування, що уже й засвідчили деякі виступи.

Однак тут слово взяв Юрій Юрійович Кондуфор, на той час обраний деканом історичного факультету, а головне – плідний, глибокий дослідник досвіду революційної доби. Він спокійно, виважено і разом з тим дуже твердо, принципово підтримав пошуки початківця, його в той час у чомусь емоційно перебільшене прагнення до істини. Можливо, для досвідчених науковців у тому нічого особливого не було. А для мене це стало зразком вчинка вченого, який цінує правдивість, об'єктивність, здатності за будь-яких обставин подолати кон'юнктуру, наскільки б панівною вона не вважалась для загалу і виграшною для окремої особистості. Особливо ж приємно мені було те, що ні я, ні мій науковий керівник не “організовували” того виступу, не просили Юрія Юрійовича про “підтримку”, а сам він добре розумів, що частина “критичного вогню” неодмінно перепаде й йому.

До речі, так воно й сталося. Ще кілька чоловік критикували уже не лише аспіранта, а й професора Кондуфора (ясно ж, що з авторитетом сперечатися престижніше). А в результаті мої скромні тодішні набутки потрапили у центр уваги істориків і дійсно були розцінені як певні досягнення, кроки у розвитку історичних досліджень.

...А 1981 року академік Ю.Ю.Кондуфор, директор Інституту історії Академії наук України був призначений першим офіційним опонентом по моїй докторській дисертації. Знову маститий вчений вагомо підтримав мене (як уже на той час було не раз – і я у складних ситуаціях навіть якось звик покладатись на його незмінно порядну принципову позицію).

Однак запам'ятався мені Юрій Юрійович на тому захисті і дещо в іншій ролі. Ролі надзвичайно чуйної, доброзичливої людини, яка тонко відчуває психологічне напруження молодшого колеги, що волею долі опинився у непростій ситуації.

Сталося ж непередбачуване. Напередодні засідання спеціалізованої ради помер один із дуже шанованих київських істориків і громадянська панихида припала саме на час, призначений для захисту. Звісно, більшість членів ради і обидва московські опоненти, які були близькими друзями небіжчика, не могли

не віддати йому своєї останньої шани. Переносити засідання, за тогочасними інструкціями ВАК СРСР категорично заборонялося. Можна було лише, відкривши його, оголосити перерву з тим, щоб після повернення членів ради і опонентів (їх відсутність взагалі виключалась) поновити роботу.

Пауза, як мабуть завжди у таких випадках трапляється, затягувалася. Переживанням пошукача, здавалося, не буде кінця (чи всі повернуться, чи не стане комусь недобре – не молоді ж люди, скорботні обставини тощо). Та й присутні вже нетерпляче поглядали на годинники. З кожною хвилиною тривожне напруження наростало. Здавалося, ось-ось – і сил не вистачить. Спроби присутніх заспокоїти мене ефекту, звісно, не мали – навпаки, дедалі надокучували і дратували.

...І раптом до мене підійшов Юрій Юрійович. Начебто продовжуючи недавно перервану розмову, зовсім не згадуючи про захист і ситуацію, що виникла, він почав розповідати... анекдоти. А майстром у цій справі він був загальноновизнаним. Нас оточили. Атмосфера враз змінилася. Фактор часу якось сам собою приглушився. Прибув автобус з тими хто від'їжджав, засідання продовжилося. А настрої у мене був уже зовсім інший – до діловитості, зібраності додалася внутрішня розкутість, гострота, навіть якесь “бешкетництво”.

Пізніше я не раз подумки аналізував свій тогочасний стан і віддавав належне Юрію Юрійовичу – він, мабуть, дуже уважно спостерігав за мною, краще, проникливіше за інших розумів моє занепокоєння і вчасно прийшов на допомогу, вдавшись до, на перший погляд, простуватого, хитруватого, однак як з'ясувалося, дійового кроку...

Найбільше ж незабутніх вражень залишилось у мене про Юрія Юрійовича від літа 1984 року, коли нам випало разом відпочивати в Гантіаді. Чорноморське узбережжя Кавказу, всі принади чудової природи й погоди... Однак найбільше задоволення – від спілкування зі справді прекрасною людиною, блискучим співрозмовником, мудрим порадником.

У Юрія Юрійовича в санаторії – “куточку української землі” (вона справді тоді була власністю України) виявилось безліч знайомих – здавалось, що всі знають його і багато хто прагнув бути поближче до нього. Однак великі, галасливі компанії його, схоже, не приваблювали, і він чемно відмовлявся від якихось “масових заходів”. Натомість ми чимало (особливо в непогоду, коли штормило) блукали з ним удвох околицями Гантіаді (ходили до Леселідзе, у гори, простували нескінченими пляжами повз море) і безкінечно, невтомно розмовляли.

Власне, я говорив небагато. Я більше запитував і уважно слухав. А Юрій Юрійович розповідав. Розповісти ж йому було про що. У його житті була війна, важкі роки відбудови, тривала робота в Харківському і Київському університетах, в обкомі і Центральному комітеті Компартії України, численні закордонні поїздки, зустрічі з людьми, які увійшли в історію. Слухати про П.Шелеста, В.Щербицького, І.Назаренка, А.Скабу, Ф.Овчаренка, Ю.Єльченка (це лише частина секретарів ЦК КПУ, з якими Ю.Ю.Кондуфор не зустрічався, а працював) - що може бути цікавішим для історика партії!

А як Юрій Юрійович знав літературу, мистецтво, науку – причому, так би мовити, в “уособленому” вигляді – його друзями були численні письменники, художники, актори, музиканти, співаки, вчені! Для мене ж це були імена класиків із книжок, хрестоматій.

Проте найприкметнішими були розповіді “бувалої” людини не стільки

свою фактологічність (хоча й ця сторона була просто неймовірно цікавою – Юрій Юрійович тоді розповів мені багато чого з того, що стало надбанням широкого загалу дещо пізніше – у роки перебудови, у наступний період). Юрій Юрійович з позицій зрілої людини, фахом якої на все життя став аналіз суспільних процесів, людської діяльності, вихоплював із пам'яті дуже важливі, здебільшого непрості ситуації, політичні, наукові й художньо-мистецькі колізії та з позицій його досвіду і таланту вченого давав чесні, критичні оцінки, узагальнення.

Мені здавалося, що для Юрія Юрійовича було дуже важливим не похизуватися багатим минулим, причетністю до значимих, важливих, як зараз прийнято говорити “знакових” справ, а якби вголос поміркувати над пережитим, відкрити душу людині, яка адекватно сприйматиме порухи цієї душі, вловить найменші нюанси з розумінням, без тіні недовіри чи цинізму. Можливо, у моїх очах прочитувалася саме та повага до оповідача, з якою він говорив про переважну більшість крупних особистостей, з якими його зводила доля. Різних неприємних оцінок я майже не чув, хоча не все на життєвому шляху мого співбесідника складалося просто, безхмарно, безконфліктно і він, здавалось би незаслужено потерпав від чужого суб'єктивізму, жорстокості та й від заздрощів.

Однак про такі епізоди Юрій Юрійович розповідав без будь-якої злоби чи навіть жалю. Причини своїх невдач він вбачав передусім у собі, у своїй вдачі, поведінці. І в тому не відчувалося й тіні нещирості, чи то розрахунку, удаваного менторства тощо.

А я сприймав все те як уроки високої порядності, природного дару людини на справжні вчинки, на поведінку, осердям якої є доброта, чисті почуття. Саме такі якості Юрій Юрійович цінував і у інших особистостях, із захопленням говорив про зразкові зразки їх вияву.

То були усні мемуари, явно не розраховані на передачу третій особі. Та довіра, яка при тому була домінантою атмосфери, не дозволяє згадувати тут конкретні факти, імена, події.

То були уроки, які мабуть, небагатьом випадає щастя мати в житті, а тому для мене дійсно – незабутні, такі які незмінно позначаються на виборі позиції, визначають поведінку, впливають на вчинки...